

Neišnaudotos Lietuvos mokslo galimybės

Rimas Norvaiša

Siekiant neatsilikti nuo pasaulinės praktikos Lietuvos spaudoje nuolatos skelbiami įvairūs reitingai ir dešimtukai. Pavyzdžiui, politinių skandalų dešimtukas, nuodėmių dešimtukas, skyrybų dešimtukas, šukuosenų dešimtukas ir t.t. Tokiais reitingais naudojasi politikai ir žvaigždės tikėdamos susilaukti daugiau dėmesio sau. Reitingais naudojasi net ir universitetai siekiantys pritraukti kuo daugiau studentų.

Tačiau vienoje reitingų srityje mes aiškiai atsiliegame. Žurnalas *The Scientist* gruodžio 19 dienos numeryje paskelbė 2011 m. gyvybės moksle naujų ir senų skandalų dešimtuką. [<http://the-scientist.com/2011/12/19/top-science-scandals-of-2011/>]. Kas seka mokslo pasaulio naujienas, be abejonės atspės pirmąją vietą šiame dešimtuکه užėmusį mokslininką. Tai garsaus savo srityje olandų psichologo? *Diederiko Stapelio* daugelio metų darbai pagrįsti, kaip dabar paaiškėjo, falsifikuotais duomenimis; tiesiog cituojami eksperimentai nebuvo atliekami. Šio skandalo išskirtinė ypatybė yra ta, kad *Stapelis* vadovavo Elgsenos ekonomikos tyrimų institutui *Tilburgo* universitete ir per daugelį metų publikavo daugybę straipsnių prestižiniuose žurnaluose, įskaitant žurnalą *Science*. Daugumos kitų skandalų dešimtuko autoriai taip pat turėjo publikacijas prestižiniuose žurnaluose, o klaidinantys straipsniai buvo gausiai cituojami.

Bet kuo dėtas teksto pavadinimas? Kur čia neišnaudotos Lietuvos mokslo galimybės? Tam, kad įtariama pražanga akademinėi etikai taptų oficialiai pripažinta, reikalingas atitinkamus įgaliojimus turinčios komisijos ar pareigybės tyrimas ir sprendimas. Tokių komisijų turi matyt kiekvienas Lietuvos universitetas. Tačiau neteko girdėti, kad tos komisijos būtų apkrautos darbu, ar būtų patvirtinusios bent vieną pražangą, kuri viešojoje erdvėje nuskambėtų kaip mokslo skandalas. Tokiu atveju mes galėtume pasauliui pasiūlyti alternatyvų reitingą šalių, kurios yra akademinės etikos požiūriu tobulos ir, gal būt, tokia reitinge pirmautume. Tai yra viena neišnaudota galimybė.

Be abejonės skaitytojas su tuo nesutiks primindamas kelis viešai nuskambėjusius plagiato ar falsifikavimo atvejus. Kai kurie, daugiau žinantys skaitytojai greičiau sutiks su tuo, kad mes galėtume pirmauti tokia kaip *The Scientist* paskelbtame skandalų reitinge. Tačiau mes negalime dalyvauti tokia reitinge, nes iki šiol viešai nuskambėjusios pražangos nebuvo iki galo išspręstos. Neišspręstais atvejais teismai atsisako įžvelgti kokias nors teisines pražangas. Kas galėtų paneigti, kad nėra kur nors stalčiuose gulinčių skundų, kurių tyrimas dar net nėra pradėtas. Tokiu atveju lieka kita neišnaudota galimybė.

Jei institucijos viduje esančia akademinės etikos komisija nepasitikima, o teismai šioje srityje yra neįgalūs, tai gal būt padėtų už institucijos ribų sukurta komisija. Pagal LR Mokslo ir studijų įstatymą tokiam tikslui numatyta Akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus pareigybė. Tačiau nuo 2012 m. sausio 1 dienos, kaip buvo planuota, tokia pareigybė dar lieka neužimta.

Kol tokios skandalą patvirtinančios institucijos nėra, tol negalėsime pretenduoti į pasaulio mokslo skandalų dešimtuką.

Jei rimtai, tai didžiausiu skandalu ir neišnaudota galimybe yra tai, kad Lietuvoje akademinės etikos sistema neveikia ir nėra mokslinės veiklos etikos tyrimų ir studijų sistemos. Tai parodė gruodžio 10 d. Lietuvos mokslininkų sąjungos organizuota konferencija skirta mokslo ir etikos klausimams. Kai kurie konferencijos klausytojai prisipažino, kad jie pirmą kartą išgirdo etika esant filosofinių tyrimų sritimi, o tai apie ką mes kalbame vadintina dorove. Dar daugiau, pasirodo paskutinįjį sovietinės Lietuvos dešimtmetį Vincentas Žemaitis buvo sutelkęs grupę filosofų aktyviai dirbančių etikos srityje. Tačiau instituciškai organizuoti mokslo etikos tyrimai išblėso Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe. Išimtimi yra biomedicininiių tyrimų etika ir verslo etika, kuriose aktyviai dirba Lietuvos mokslininkai.

Kuo gi ypatinga mokslinės veiklos dorovės sritis? Tarp svarbiausių mokslinės veiklos vertybių yra sąžiningumas. Taip yra todėl, kad mokslinė veikla remiasi pasitikėjimu tarp mokslininkų. Jei nebūtų tokio pasitikėjimo, tai mokslininkai negalėtų naudotis savo kolegų rezultatais. Juk nėra galimybių pilnai atkartoti tuos pačius mokslinių paieškų procesus. Mokslas neįmanomas be pasitikėjimo kolegų rezultatais.

Tradiciskai pasitikėjimas tarp mokslininkų dar egzistuoja. Bet ar ilgam? Š.m. gruodžio 2 dienos numeryje laikraštis *The Wall Street Journal* aptaria atvejus, kai neįmanoma pakartoti jau publikuotą mokslo rezultatą. Cituojamas vienos JAV mokslinių tyrimų kompanijos vice-prezidentas sakantis „besas nusivylęs tokiais atvejais, bet nenustebintas.... Mokslo žurnaluose paskelbti tyrimų rezultatai yra dažniau nepakartojami, nei pakartojami.“ Straipsnyje pastebima, kad kai kurie mokslininkai savo tyrimams renkas tas problemas, kurios garantuoja teigiamus rezultatus, reikalingus finansinėms dotacijoms gauti, ar tiesiog įtakojami „publikuok arba išnyk“ (*publish or perish*) mentaliteto. Toks elgesys nesuderinamas su tradicine mokslinės veiklos motyvacija: siekimu suprasti ir paaiškinti tiriamąjį reiškinį, ignoruojant bet kuriuos kitus galimus interesus.

Ne mažiau už mokslo bendruomenės vidaus santykius yra svarbūs mokslo ir visuomenės santykių doroviniai aspektai. Problemoms iliustruoti pastebėsime, kad kaip tik šiuo metu Pasaulio ekonomikos asociacija organizuoja konferenciją „Ekonomika visuomenėje: etinė dimensija“ [<http://weaethicsconference.wordpress.com>]. Konferenciją paskatino pasaulinės ekonomikos krizės paaštrinti ekonomistų bendruomenės etiniai klausimai: „Ką reiškia būti ekonomistu?“, „Kokio ekonomistų vaidmens tikisi visuomenė?“, „Koks turėtų būti ekonomistų išsilavinimas?“ ir panašiai. Svarbiausiomis ekonomistų bendruomenės vidinėmis problemomis yra ekonomikos mokslo tyrimų vertinimas ir ekonomikos prielaidų pliuralizmas, tarpusavio santykiai vykdant tyrimus ir publikuojant rezultatus, finansinės paramos skaidrumas, santykiai su politinėmis partijomis, verslu ir organizacijomis.

Vienas iš konferencijos organizatorių *Peterio Radfordo* straipsnyje „Etika ekonomikoje – kur tai yra?“ rašo [<http://lms.lt/files/active/0/Radford58.pdf>], jog ekonomistams „atėjo laikas sau ir kitiems pripažinti ekonomikos teorijos žlugimo galimybę ir pasišalinus vienumon apsiuopty savo šiukšlyne. Geriausia, ką dabar galima daryti, tai nesielti taip, lyg nieko neatsitiko. Egzistuoja didelė rizika padaryti dar daugiau bėdų.“ Tokia prisipažinimo galimybė yra ekonomistų dorinių vertybių išbandymas.

Ekonomikos teorija nuolat kalba apie savireguliaciją ir apie „nematomos rankos“ efektyvumą. Dabar šiuos teorinius samprotavimus tenka nukreipti į pačius save ir išbandyti jų realumą. Vargu ar šios ekonomistų dorovės problemos ir jų tyrimas turės kokį nors atgarsį Lietuvoje turint galvoje neegzistuojančią pas mus ekonomikos teorinių tyrimų erdvę.

Gruodžio 10 d. Lietuvos mokslininkų sąjungos konferencijoje buvo bandoma klausti: „Koks etikos vaidmuo mokslo sistemoje?“, „Kokia yra abejotina mokslinė praktika?“, „Ar skirtingų kryptių mokslininkai vienodai supranta mokslinės veiklos standartus?“, „Kaip mokslo politika įtakoja mokslinės veiklos etiką?“ ir pagaliau „Kaip veikia akademinės etikos sistema Lietuvoje?“. Liko nesvarstyti ir neatsakyti dar svarbesni konkretūs klausimai. Ar pakankamas akademinės etikos komisijos ir atitinkamos pareigybės prie Seimo egzistavimas norint išsaugoti tradicines mokslo vertybes? Kokia turėtų būti mokslinės veiklos dorovę ugdanti sistema?

Konferencijoje dalyvavo ir pranešimą perskaitė ŠMM viceministrė Nerija Putnaitė. Be jos konferencijoje nesimatė kitų mokslo institucijų vadovų, Seimo ir Prezidentūros atstovų kuriojančių mokslo klausimus. Kaip liūdnei pastebėjo vienas iš konferencijos pranešėjų Krescencijus Stoškus, jog pokario laikų dainos posmas „stalas buvo toks platus, o mūsų tiek nedaug“ įgauna naują prasmę šioje konferencijoje.

2011 m. gruodžio 22 d.